

УДК 94(5) «1991»

О. І. Кожухар

ПОЛІТИЧНИЙ ІСЛАМ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Автор аналізує причини виникнення політичного ісламу, розкриває основні напрямки діяльності екстремістських і терористичних організацій, визначає шляхи подолання політизації ісламу в пострадянських країнах Центральної Азії.

Ключові слова: політичний іслам, екстремізм, тероризм.

Автор анализирует причины возникновения политического ислама, раскрывает основные направления деятельности экстремистских и террористических организаций, определяет пути преодоления политизации ислама в постсоветских странах Центральной Азии.

Ключевые слова: политический ислам, экстремизм, терроризм.

The author analyzes the causes of political Islam, reveals the main activities of extremist and terrorist organizations, identifies ways to overcome the politicization of Islam in post-Soviet countries of Central Asia.

Key words: political Islam, extremism and terrorism.

Постановка проблеми. Після проголошення

незалежності в пострадянських країнах Центральної Азії (ЦА) почалася політична і економічна трансформація на основі загально-світових цивілізаційних принципів, формування національної ідеології і національної ідентичності. Значний вплив на політичні і соціокультурні аспекти розвитку країн регіону має іслам. Політичні та соціально-економічні зміни, відродження ісламу сприяли виникнення політичного ісламу, який суттєво впливає на всі процеси в центральній азійських суспільствах.

Аналіз актуальних досліджень. Вітчизняні дослідники Д.Білозір, О. Богомолов, В. Гісаков, В.Кримов, С.Кравченко, Ф.Рудич, О. Сушко, В.Семиноженко, зарубіжні А.Валідов, А.Зайферт, А.Крайкемайєр, І.Кудряшов, Е.Курманов, Д.Малишева, Г.Мірський, Е.Пайн та ін. аналізують політичні процеси і хід економічних реформ, розвиток демократії в центральній азійських країнах, зростання ролі ісламу в суспільстві, деякі аспекти політичного ісламу і тероризму в регіоні.

Мета статті – визначити і проаналізувати причини виникнення політичного ісламу, коротко розкрити діяльність екстремістських і терористичних ісламських організацій в пострадянських країнах Центральної Азії.

Виклад основного матеріалу. В пострадянських країнах Центральної Азії після набуття незалежності почалася справжнє ісламське відродження або реісламізація. Іслам було визнано частиною культурної спадщини та національної ідентичності. В Конституціях були закріплені і гарантовані основні права і свободи громадян, в т.ч. на свободу світогляду і віросповідання, прийняті ліберальні закони, які регламентували діяльність релігійних організацій і общин, утворення автономних Духовних управлінь мусульман. Почалася активне будівництво мечетей, інших культових споруд, відкриття недержавних духовних закладів, встановлення контактів і співробітництва з мусульманськими країнами, міжнародними і регіональними ісламськими центрами, фондами і організаціями, підготовка в них спеціалістів з ісламу тощо. Різко збільшився випуск релігійної літератури, газет і журналів, які видають як Духовні управління мусульман, так і мусульманські центри зарубіжних країн. З початку 90-х рр. в центральній азійських республіках почався прийом телевізійних передач з Туреччини, Ірану, Пакистану, передрукування і розповсюдження газет “Затан” і “Хюррієт”, інших закордонних ісламських видань.

Ісламське відродження в пострадянських країнах ЦА мало досить неоднозначні наслідки. З одного боку, зросла релігійна свідомість населення, збільшилася кількість мусульман. Як показують соціологічні дослідження, в Узбекистані в 1998-2000 рр. вважали себе мусульманами близько 95% опитаних, в 2001 р.- 98%, а в 2002 р.- 99%. Казахстані в 1995 році -39,7% населення склали мусульмани, а в 2000 р.- 9 млн. або

67%. 78% населення Киргизії є мусульманами [2;9,с.195]. З іншого, в регіоні з другої половини 90-х рр. починає активно розповсюджуватися політичний іслам, який часто називають фундаменталізмом, екстремізмом, ваххабізмом. Політичний іслам, з нашої точки зору, слід розуміти як керівництво до політичних дій, до створення політичних організацій і боротьби за ісламську державу. Це досить суперечливе явище світового масштабу, учасники якого застосовують як мирні, так і радикальні, екстремістські і терористичні форми і методи боротьби для досягнення своїх цілей. Формально всі центральній азійські республіки являються світськими.

Релігія відділена від держави. Іслам позбавлений можливості офіційно втручатися в політичне життя суспільства. Серед причин появи політичного ісламу в Центральній Азії необхідно виділити основні: відсутність демократії і зміцнення авторитарних режимів, придушення будь-якої опозиції, погіршення економічного становища країн, корупція, інфляція і безробіття, бідність і зубожіння населення, глибока соціальна нерівність в суспільстві. Соціальна нестабільність, напруга в суспільстві створюють у людей почуття незахищеності і самотності. В таких умовах єдиний до кого може звернутися людина – це Бог. І в цей період ісламське відродження перестає носити суто культурний і релігійний характер. В країні регіону почали повертатися випускники навчальних закладів і релігійний освітніх центрів Близького і Середнього Сходу, які принесли не тільки знання про релігію, а також ісламську політичну ідеологію, яка в багатьох випадках відрізнялася радикалізмом в методах і засобах досягнення поставленої мети. Крім того, в країнах Центральної Азії легально діяли місіонери і проповідники, емісари різних міжнародних мусульманських фондів та організацій, які розповсюджували ідеологію політичного ісламу, ідею заміни світської держави теократичною. При цьому необхідно враховувати, що незворотній процес глобалізації і поглиблення взаємозалежності економічних, політичних та інформаційних потоків на рубежі ХХ-ХХІ ст. природно захопив і Центральну Азію. Маючи багату спадщину ісламської цивілізації та історичні центри розвитку ісламу, що отримала назву “традиційний іслам”, цей регіон опинився під зростаючим впливом загально ісламських тенденцій політичного розвитку, що бере початок з Близького Сходу. Великий досвід боротьби близькосхідних народів за свободу, незалежність, опір агресії зовнішніх сил завжди отримував, в першу чергу, релігійне осмислення і трактування. Адже головною ідеологічною основою політичного ісламу або ісламського політичного руху завжди була релігія, а також особливості тлумачення єдиних положень Корану, спільних для кожного мусульманина у всьому світі. Сучасний політичний іслам в

Центральній Азії дедалі більше інтегрується в загальноісламський ідеологічний рух і він менше зв'язаний з історичним, традиційним минулим країн регіону.

На розповсюдження ідей політичного ісламу мали події громадянської війни в Таджикистані, в якій брали участь угруповання – носії ісламської політичної ідеології. Таджикистан став першою із країн Центральної Азії, де іслам заявив про себе як сила, що здатна мобілізувати окремі групи населення країни для досягнення політичної мети. А процес мирного врегулювання, який розпочався в 1997р., входження ісламської опозиції до владних структур, показав усім ісламським опозиційним силам регіону вдалий приклад включення ісламу в політичне життя.

З середини 90-х років ХХ ст. в центральноазіатському регіоні активізували свою діяльність цілий ряд організацій і угруповань політичного ісламу, які окрім критики влади пропонували створення ісламської держави. При цьому основним засобом досягнення своїх цілей вони вважали збройну боротьбу. В країнах регіону діяли і діють такі організації: Ісламська партія відродження Таджикистану, Ісламський рух Узбекистану, Партія ісламського визволення (Хізбу-Тахрир аль-Ісламі або ХТІ), Комітет мусульман Азії, Організація визволення Туркменістану, “Брати-мусульмани” та інші, всього близько 15 [7].

В 1991 р. в Таджикистані утворилася Ісламська партія відродження (ІПВТ), програма якої передбачала розбудову ісламської держави. В роки громадянської війни 1992-1997 рр. вона входила до Об'єднаної таджицької опозиції (ОТО) і намагалася реалізувати цей план. В червні 1997 р. засновник і лідер партії Саїд Абдуло Нурі і президент Таджикистану підписали угоду про мир в країні. ІПВТ переглянула свою стратегію і виступає за демократичний розвиток країни. Вона засудила терористичні акти 11 вересня 2001 р., відмежувалася від тероризму як політичного засобу боротьби. Як опозиційна партія, ІПВТ наполягає на багатопартійній системі, прозорості виборів, політичному плюралізмі свободі слова, дотримання прав людини. Вона за еволюційне формування національного “мусульманського суспільства і держави” в рамках Конституції Республіки Таджикистан. Але вона не змогла переконливо сформулювати точку зору на роль ісламу в пострадянському таджицькому суспільстві. В наслідок цього та через внутрішні протиріччя вона значно втратила той вплив, що мала на поч. 90-х рр. Партія в 2000 р. і в 2005 р. брала участь в парламентських виборах, але не стала гідним конкурентом правлячої Народно-демократичної партії [3, с.164-165; 10, с.74].

З 1996 р. основною силою політичного ісламу став створений у 1988 р. Ісламський рух Узбекистану (ІРУ), які своєю головною метою проголосив ліквідацію світського авторитарного

режиму І. Карімова і створення ісламської держави. ІРУ підтримує зв'язки з “Аль-Каїдою” і рухом “Талібан”. Бойовики ІРУ здійснили замах на президента Узбекистану І. Карімова (лютий 1999 р.), провели терористичні акти в Ташкенті і Бухарі (квітень 2004 р.), спробували прорватися через Киргизію до Узбекистану (квітень і серпень 2000 р., липень 2001 р.) і підняти населення на збройну боротьбу проти своїх світських урядів. В ніч з 12 на 13 травня 2005 р. в Андижані в ході збройного виступу ісламістів звучали вимоги відставки президента. Виступи прокотилися ще в кількох містах і селищах узбецької частини Ферганської долини. Всі вони були придушені. Після розгрому руху “Талібан” в Афганістані і подій травня 2005 р. основні сили ІРУ були суттєво підірвані, але її організаційні структури продовжують вести пропагандистську діяльність в глибокому підпіллі [7; 8, с.63, 65].

Партія ісламського визволення “Хізб ут-Тахрир” (ХТІ) була створена в 1953 р. виступає з ідеями панісламізму, розповсюдження ісламу в усьому світі, повернення мусульман до ісламського способу життя. Ця ціль може бути досягнута шляхом створення єдиної мусульманської держави – халіфату. З середини 90-х рр. активізувала свою діяльність в Центральній Азії. В Узбекистані вона зайняла нішу, яка раніше належала світській опозиції, що зникла з політичної арени в ході урядових репресій. І в Киргизстані, і Узбекистані глибоко законспіровані групи і прихильники ХТІ проводять агітацію серед різних верств населення, в першу чергу серед соціально незахищених прошарків, а також серед представників владних структур, працівників правоохоронних органів, військових, студентів тощо, залучаючи їх до своїх лав. Вони розповсюджують книги, брошури, прокламації, в яких критикується керівництво держав, місцевих органів влади, лунають заклики до «мирної» зміни влади. В Узбекистані ХТІ офіційно не заборонена, але її члени при арешті притягаються до кримінальної відповідальності. В Киргизії Верховний суд в листопаді 2003 р. визнав ХТІ екстремістською організацією і заборонив її діяльність [5; 6, с.142; 7].

В Казахстані релігійний екстремізм не знаходить широкої підтримки серед населення. Разом з тим за даними аналітиків сучасна економічна криза, соціальна напруга в суспільстві, невдоволення владою можуть стати поштовхом для його поширення. Казахстан дедалі більше стає територією пропаганди радикального ісламу [4, с.49; 10, с.176].

В умовах поширення радикального ісламу з його екстремістськими і терористичними методами боротьби змусили владу центральноазіатських країн реагувати на ці виклики. Були внесені зміни і доповнення до законодавчих актів щодо свободи совісті, проведені заходи з впорядкування діяльності релігійних, насамперед місіонерських організацій,

перевірка релігійних видавництв і ЗМІ, посилено контроль за ввезення релігійної літератури. Правоохоронні органи отримали можливість контролювати діяльність релігійних організацій, закрити духовні заклади за пропаганду ідей політичного ісламу, регулювати кількість громадян, які виїждять за кордон для отримання духовної освіти. Для протидії ісламському тероризму і екстремізму члени СНД створили в 2000 р. Антитерористичний центр в Бішкеці (Киргизія), сили швидкого регулювання Центральної Азії (2001 р.), в травні 2002 р. – Організацію договору колективної безпеки. Одночасно членами Шанхайської організації співробітництва організували антитерористичний центр, який повинен взаємодіяти з аналогічними центрами СНД.

Висновки. Таким чином, на рубежі ХХ-ХХІ століть в країнах Центральної Азії в умовах постсоціалістичної трансформації почався процес ісламського відродження, яке носило культурний і релігійний характер. Разом з тим в умовах зростання соціально-економічної нестабільності, масового безробіття, корупції, відсутності демократії, придушенні будь-якої опозиції – розповсюджується політичний іслам. Прихильники радикальних релігійних течій не сприймають хід модернізації держав регіону, активно виступають проти існуючої політичної влади, використовують для досягнення своїх цілей екстремістські і терористичні методи боротьби. Зупинити поширення політичного ісламу, екстремізму і тероризму можливо лише за умов реформування політичних систем, розвитку демократії, існування реальної опозиції, подолання інфляції, корупції, підвищення життєвого рівня населення, всебічний розвиток релігійного просвітництва на основі традиційного ісламу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Взгляд исламских политических групп Таджикистана на демократию: сравнительный анализ [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.easttime.ru/analytic/1/10/687.html.

2. Жусупов Сабит. Ислам в Казахстане / Сабит Жусупов // Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри. – М., 2001 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.carneqie.ru/ru/pubs/books/volume/36593.htm
3. Зарубежные страны. Вып. 1: 1998-2003 гг. / Авт.-сост. Я.М.Бердичевский. – Запорожье: Премьер, 2003. – 624 с.
4. Кравченко С. Исламські гальма в експресі демократії: Сучасна релігійна ситуація в центральноазійському регіоні та в Республіці Казахстан і можливі тенденції її розвитку: погляд зблизька / С.Кравченко // Політика і час. – 2002. - № 7. – С. 46-49.
5. Курбанова Н. Особенности проявления ислама в Киргизстане [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1240897920.
6. Курманов Э. Деятельность «Хизб ут-Тахрир» в Киргизстане / Э.Курманов // Центральная Азия и Кавказ. – 2002. - № 3. – С. 138-146.
7. Макарова Д.А. Исламский терроризм на территории Центральной Азии [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.russian.kz/politics/993762-islanski-terrorizm-na-territorii-centralnoj.htm.
8. Малышева Д. Центральная Азия в свете «демократических революций» / Д.Малышева // МЭМО. - № 8. – С. 60-70.
9. Мирзоев О., Хасанов Н. Ислам в жизни узбекистанского общества (по результатам социологического исследования) / О.Мирзоев, Н. Хасанов //
10. Страны Центральной Азии на рубеже ХХ – ХХІ вв.: Становление национальных государств: Реф. сб. / РАН ИНИОН. – М., 2006. – С. 194-196.
11. Страны Центральной Азии на рубеже ХХ – ХХІ вв.: Становление национальных государств: Реф. сб. / РАН ИНИОН. – М., 2006. – 204 с.